

Makale Bilgisi: Ercan, G. S. ve Danış P. (2019). Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 527-552.	Article Info: Ercan, G. S. and Danış P. (2019). Discourse, Discourse Analysis and Critical Discourse Analysis: Their Definitions and Scope. DEU Journal of Humanities, Volume: 6, Number: 2, pp. 527-552.
Kategori: Derleme Makalesi	Category: Review Article
Gönderildiği Tarih: 24.07.2019	Date Submitted: 24.07.2019
Kabul Edildiği Tarih: 26.08.2019	Date Accepted: 26.08.2019

SÖYLEM, SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ VE ELEŞTİREL SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ: TANIMLARI VE KAPSAMLARI

Gülsüm Songül Ercan *, Pınar Danış**

ÖZ

Dil, düşüncüyü ifade etme, kişilerarası iletişim ve etkileşim kurma aracıdır. Dil, aynı zamanda kullanımı aracılığıyla bir eylem yerine getirmesi nedeniyle de bir güç ve denetim aracıdır. Dilin tüm bu amaçlarla kullanımı söylem olarak adlandırılmaktadır ve söylem toplumu, dünyayı, katılımcıları, iletişimi ve iletişimin amacını; dolayısıyla bağlamı biçimlendirmekte ve bunlar tarafından biçimlendirilmektedir. Söylem Çözümlemesi, farklı iletişim bağlamlarındaki metinleri incelemekte ve bu metinlerdeki ortak noktaları saptayarak metin oluşturma ve etkileşim biçimlerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Eleştirel Söylem Çözümlemesi, dilin denetleyici ve denetlenme özelliğine odaklanarak söyleme eleştirel olarak yaklaşmaktadır. Düşünceler, tutumlar ve değerler bütünü olarak betimlenen ideolojilerin metinlerde dilsel olarak nasıl kodlandığını toplumsal sorunlardan yola çıkarak çözümlemekte ve bu baskın ideolojileri değiştirmenin yollarını aramaktadır. Söylemin ve onun eleştirel olarak incelenmesinin, dil kullanımının çeşitli bağlamlarda incelenmesi açısından öneme sahip olmasına karşın Türkçe alanyazında bu iki alanın birlikte ele alındığı ve karşılaştırıldığı kapsamlı, açıklayıcı nitelikte bir çalışmanın eksikliği nedeniyle, bu çalışmada günümüzde farklı disiplinlerde de kullanılan Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi alanlarına ilişkin dilbilimsel bir bakış açısı sunulmakta ve bu konularda yapılacak çalışmalara bir kaynak sunma amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ilk olarak söylem kavramının tanımına ve kapsamına yönelik bilgiler sunulmakta; ikinci olarak Söylem Çözümlemesi'nin ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi'nin inceleme alanlarından ve nesnelere söz edilmekte; son olarak ise Eleştirel Söylem Çözümlemesi'ndeki çeşitli yaklaşımlara yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Söylem, Söylem Çözümlemesi, Eleştirel Söylem Çözümlemesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, songul.ercan@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5392-7008.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, pinardaniss@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2450-8154.

DISCOURSE, DISCOURSE ANALYSIS AND CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS: THEIR DEFINITIONS AND SCOPE**ABSTRACT**

Language is a means to express thought, communicate and interact. Language is also a means of power and control since through its use an act is performed. The use of language with the said objectives is called discourse and discourse shapes and is shaped by the society, world, participants, communication and the forms of communication. Discourse Analysis, studies texts in different contexts and attempts to identify the common points to exhibit the forms of text construction and interaction. Critical Discourse Analysis, focusing on the controlling and being controlled aspects of language, approaches the language critically. It analyses how ideologies, defined as the aggregation of thoughts, attitudes and values, are constructed linguistically in the text taking social problems as the starting point and seeks the ways to change the dominant ideologies. Although discourse and its critical analysis are important for analyzing the use of language in various contexts, because of the lack of related literature in Turkey reviewing and comparing these two areas comprehensively and explanatorily with a linguistic perspective, this study aims to provide resource to the future studies on the given areas with a linguistic perspective to Discourse Analysis and Critical Discourse Analysis used in different disciplines. To this end, firstly, the definition and scope of the discourse is introduced; secondly, the research areas and objects of Discourse Analysis and Critical Discourse Analysis are presented; and finally, basic approaches in Critical Discourse Analysis are given.

Keywords: Discourse, Discourse Analysis, Critical Discourse Analysis

GİRİŞ

Dil bir göstergeler dizgesidir ve gösterge bir işlev yerine getirmediği, herhangi bir nesneye gönderimde bulunmadıkça ya da bir düşünce oluşturmadıkça hiçbir anlam ifade etmemektedir (Renkema, 2004, s. 35). Anlam, herhangi bir göstergenin belirli bir bağlamda ortaya çıkmasıyla oluşmaktadır. Bir anlam taşıyıcısı ve göstergeler dizgesi olarak dil; göstergenin seçimi, uzamı ve zamanı bireyler tarafından denetlenen karmaşık bir dizgedir ve bağlam, anlamın oluşumunda önemli bir paya sahiptir (Bloor ve Bloor, 2007).

Dil kullanımında ve anlamın oluşumunda bağlamın önemi *söylem* kavramını ortaya çıkarmaktadır. Söylem, en genel anlamıyla, “yazılı ve sözlü dil kullanımı, toplumsal bir pratik biçimi”dir (Fairclough, 1992 akt. Coupland ve Jaworski, 2006). Bir metnin ya da konuşmanın bağlam içerisinde anlaşılması, söylemin anlaşılmasıdır ve bu nedenle *Söylem Çözümlemesi* (bundan sonra SÇ), dil kullanımına açıklık getirmek amacıyla bağlamları, bağlamlar arasındaki ilişkileri, metni ya da konuşmayı çözümleme yollarını ortaya koymaktadır (van Dijk, 2008).

Söylemin açıklanması, sadece içsel yapıların değil dil kullanımıyla gerçekleşen eylemlerin ya da bilişsel süreçlerin de ortaya konmasını gerektirmektedir. Bu durumda incelenmesi gereken, daha geniş toplumsal yapıların ve süreçlerin parçası olan ve söylem yoluyla gerçekleştirilen iletişim ve etkileşimdir (van Dijk, 1997). Dolayısıyla söylemin incelenmesi, yalnızca dilin içsel yapısı ile ilgili bilgi vermemekte; aynı zamanda dil kullanıcısının zihinsel işleyişine, anlamlandırma biçimlerine, dilsel aktarım biçimlerine ve bu süreçleri etkileyen toplumsal yapıya ilişkin bilgi vermektedir. Bu doğrultuda dilbilimde SÇ çalışmaları; biliş, dil, iletişim, birey ve toplum gibi olgular arasındaki ilişkilerin ortaya konmasını sağlamaktadır (Büyükkantarcıoğlu, 2006a). SÇ'nin inceleme alanı sözcüklerin günlük konuşmalarda nasıl kullanıldığını anlamaya yönelik sınırlı bir alan olabileceği gibi belli bir toplumdaki baskın ideolojinin ortaya çıkarılmasına yönelik kapsamlı bir alan da olabilmektedir. Ancak dilsel konularla sınırlandırıldığında, belirli bir bağlamda dilin, bir amaç belirtmek amacıyla kullanıldığı sürecin kaydına odaklanmaktadır (Yule, 1996).

Bireylerin yaşamının düzenlenmesini ve sürdürülmesini sağlayan söylemin eleştirel olarak incelenmesi, söylemlerin bireyleri nasıl meydana getirdiğinin ve nasıl biçimlendirdiğinin yansıtılma yollarından biridir (Toolan, 1997). Söylem, ideolojilerin ifade edilmesinde ve yeniden üretilmesinde önemli bir role sahiptir ve aynı zamanda ideolojilerin edinilmesini, pekiştirilmesini, değiştirilmesini ve sürdürülmesini sağlar (van Dijk, 2000). *İdeoloji*, bireyler ve toplum tarafından, dünyayı anlamlandırabilmek için başvurulan inançlar, değerler ve ulamlar bütünüdür (Oktar, 2002). Söylemin eleştirel açıdan incelenerek altında yatan ideolojinin saptanmasını sağlamak amacıyla *Eleştirel Söylem Çözümlemesi* (bundan sonra ESÇ) ortaya çıkmıştır.

ESÇ'de metinler politik bir bakış açısıyla çözümlenmekte, insanların bireyler ve toplumsal özneler olarak kurgulandığı süreçte söylemin önemli bir role sahip olduğu belirtilmektedir. ESÇ, söylem ile ideolojinin yakın ilişkisi nedeniyle metinlerin dilsel çözümlemesinin işleyişlerini ve dolayısıyla da insanların toplumsal yapı içerisinde baskıya uğrama biçimini ortaya koyabileceğini ileri sürmektedir (Mills, 2004, s. 118). Söyleme yansıyan şeffaf ayrımcılık, baskınlık, denetim ve güç ilişkilerine ek olarak örtük ilişkiler ESÇ'nin inceleme alanları arasındadır. ESÇ'nin amacı; bireylerin dili kullanarak gerçekleştirdikleri açıklama, belirtme, inşa etme ve meşrulaştırma süreçleri sonucu oluşan toplumsal eşitsizliği eleştirel bir bakış açısıyla incelemektir (Wodak, 2001, s. 2).

Söylem kavramının SÇ ve ESÇ alanlarında temel nitelikte olmasına karşın, alanyazında farklı biçimlerde tanımlanması; bununla ilişkili olarak SÇ ile ESÇ arasındaki ilişkinin dilbilimsel bakış açısıyla ele alındığı açıklayıcı bir çalışmanın bulunmadığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle, tüm bu verilen bilgiler doğrultusunda bu çalışmada ilk olarak söylemin tanımına

ve kapsamına yer verilmekte, ardından söyleme yaklaşım biçimleri olarak SÇ'ye, ESÇ'ye ve ESÇ'nin önde gelen yaklaşımlarına yer verilmektedir.

1. Söylem Nedir?

Dil sadece bilginin iletilmesi amacıyla bir şeyler söylemeye değil, bir şeyler yapmaya da olanak tanımaktadır ve bu iki işlev birbirinden ayrı düşünülemez. Dil kullanıcıları dili kullanarak bilgi verme ve almanın ötesinde dil ile söz verme, oturum başlatma vb. gibi pek çok eylem gerçekleştirmektedir. Dil aynı zamanda bireylerin toplumsal açıdan belirgin kimlikler üstlenerek “bir şeyler” olmalarını da sağlamakta; konuşucular ve yazarlar dili bazı bağlamlarda uzmanlar olarak (doktorlar, avukatlar gibi), bazı bağlamlarda da sıradan bireyler olarak kullanmaktadır (Gee, 2011, s. 2). Dil, gerçekliğin bir haritasıdır ve bu nedenle gerçekliğe gönderimde bulunulmasıyla bağlam, dil kullanımında belirleyici bir role sahiptir (Ervin-Tripp, 2014, s. 21).

Toplumsal sınıf, cinsiyet, statü, etnik köken, güç, yaş, ağlar ya da kılığın toplulukları gibi bazı özelliklerin gerek yazılı gerekse sözlü iletişim biçimimizin üzerinde çoğu kez etkili olduğu ve bu etkinin temelinde dinleyicilerin ya da okuyucuların ve çözümlemecilerin söz konusu biçimler aracılığıyla konuşucuların ya da yazarların toplumsal özelliklerini çıkarsamalarının yattığı varsayılmaktadır (van Dijk, 2008, s. 118). Özel bir durumda üretilen söylemden söz edildiğinde aynı zamanda dilden daha fazlasını içeren toplumsal bir süreç hakkında konuşulmaktadır. Dilde anlamlar bağımsız bir biçimde işlemez ve sürekli olarak toplumsal beklentilerin ve dil dışı bileşenlerin rol oynadığı bağlamlarda oluşturulur (Lemke, 1995, s. 7). Başka bir deyişle anlam, herhangi bir göstergenin belli bir bağlamda oluşumuyla yaratılmaktadır. *Söylem*, en geniş anlamıyla; sözlü, yazılı ve görsel temsiller yoluyla bireyler arasındaki sembolik etkileşim ve iletişim olgularına gönderimde bulunmaktadır (Bloor ve Bloor, 2007). Söylem terimi sıklıkla bireylerin dilsel ve diğer göstergesel kaynaklar yoluyla oluşturdukları toplumsal etkinliği adlandırmak için kullanılmaktadır. Söylem terimi ile belirtilen; metnin olası anlamlarını örüntüleyen yorumlama, etkileşim ve karşılıklı bilgi değiş-tokuşu biçimleridir (Stillar, 1998, s. 12). Söylem terimi aynı zamanda “bilimsel söylem”, “hukuki söylem” gibi belirgin kurumsal bağlamlarda gerçekleştirilen genel iletişime gönderimde bulunmak için de kullanılabilir. Söylem çok yönlü bir kavram olması nedeniyle, örneğin sözlü dil kadar belirgin bir anlamda kullanılabilirken aynı zamanda “iletişimin toplumsal süreci” gibi genel bir kavram olarak da kullanılabilir (Lemke, 1995, s. 5).

Bağlam içerisindeki metnin ve konuşmanın anlamlandırılması, söylemin anlamlandırılmasıdır (van Dijk, 2008, s. 3). Bağlam genellikle “durum bağlamı”, “artalan bilgisi bağlamı” ve “eşmetin bağlamı” olarak üçe ayrılmaktadır. *Durum bağlamı*, konuşucuların çevrelerinde gördükleri şeylere ilişkin bilgilerdir. *Artalan bilgisi bağlamı*, konuşucuların birbirlerine

ve dünyaya ilişkin bilgileridir ve “kültürel” ve “kişilerarası” olarak ikiye ayrılmaktadır. *Kültürel artalan bilgisi bağlamı* çoğu bireyin yaşam alanlarına ilişkin sahip oldukları genel bilgiyken *kişilerarası artalan bilgisi bağlamı* bir iletişim bağlamında katılımcıların geçmişi hakkındaki belirgin ve genellikle özel bir bilgidir (Cutting, 2002, s. 3). *Eş-metin bağlamı* ise herhangi bir gönderim ifadesinin kullanıldığı dilsel çevrenin bir parçasıdır (Yule, 1996, s. 21).

Blommaert’a göre “potansiyel olarak bağlam her şeydir, bağlamaştırma ise sınırsızdır”; ancak bireyler bu etkinliklere uygun dil kullanımının nasıl olacağını ve anlamın nasıl oluşturulacağını bilmektedir. Bu nedenle bireylerin toplumsal pratiklerde belli oranda öngörü sahibi olduğu söylenebilir (2005, s. 40). Dolayısıyla bireyler konuştukları ve yazdıkları zaman bir yandan iletişimde buldukları duruma ya da bağlama uygun ifade etmeleri gereken sözceleri ustalıkla işlerken diğer yandan nasıl konuştukları ve yazdıkları ile durumu ya da bağlamı oluşturmaktadırlar (Gee, 1999, s. 11).

Dil ve toplum arasında içsel ve eysimsel bir ilişki bulunmaktadır: dilsel olgu bir çeşit toplumsal olgudan ve toplumsal olgu kısmen dilsel olgudan oluşmaktadır. Dilsel olgular; bireylerin yazdıkları ve okudukları, konuştukları ve dinledikleri sırada bu eylemlerin toplumsal etkileri bulunması ve toplum tarafından belirlenmiş olmaları bakımından toplumsaldır. Bireyler kendi bireyselliklerine ilişkin son derece bilinçli olduklarında ve toplumsal etkilerden olabildiğince ilişkilerini kestiklerinde bile dili toplumsal geleneklere uygun bir biçimde kullanılmaktadırlar. Öte yandan toplumsal bağlamlarda gerçekleşen dil olayının, toplumsal pratiklerin ve süreçlerin bir ifadesi ve yansıması olmasına ek olarak bu pratiklerin ve süreçlerin bir bölümü olması bakımından toplumsal olgular da dilseldir. Ancak toplum ve dil arasında bir bütünün eşit bölümleri gibi bakışlı bir ilişki söz konusu değildir. Toplum “bütün” ise, dil bu bütünün bir kenarı olarak betimlenebilir. Tüm toplumsal olgular dilsel olmamasına karşın tüm dilsel olguların toplumsal olduğu söylenebilir (Fairclough, 2001, s. 19).

Birçok toplumsal pratik içerisinde tamamen ya da kısmen söylemsel ve dilsel geleneklerin bilgisini barındırmaktadır (Bloor ve Bloor, 2007, s. 8). Toplumsal pratikler “şeyleri” gerçekleştirmenin toplumsal olarak düzenlenmiş yollarıdır (Leeuwen, 2008, s. 6). Söylem bir yandan üretildiği bağlamı tarafından biçimlendirilirken diğer yandan bağlamını biçimlendirmektedir. Söylem ve bağlam arasında ilişki şu biçimde özetlenebilir (Johnstone, 2008, s. 10): Söylem;

1. dünya tarafından biçimlendirilir ve aynı zamanda dünyayı biçimlendirmektedir;
2. dil tarafından biçimlendirildiği gibi dili de biçimlendirmektedir;

3. katılımcılar tarafından biçimlendirilir ve katılımcıları da biçimlendirmektedir;
4. önceki söylem tarafından biçimlendirilir ve gelecek söylemler için olanakları biçimlendirmektedir;
5. iletişim kanalı tarafından biçimlendirilir ve söz konusu kanal için olanakları biçimlendirmektedir;
6. amaç tarafından biçimlendirilir ve olası amaçları biçimlendirmektedir.

Toplumsal biliş olarak söylemler toplumsal pratikleri bilmenin belirgin toplumsal yoludur. Söylemler metindeki toplumsal pratikleri temsil etme kaynakları olarak kullanılabilir ve kullanılmaktadır. Bu da söylemlerden yararlanan metinler yoluyla söylemleri yeniden oluşturmayı olası kılmaktadır (Leeuwen, 2008, s. 6). Söylem yalnızca toplumsal, kültürel ve politik oluşumlara ilişkin olarak toplumsal düzeni yansıtan dil değil aynı zamanda toplumsal düzeni ve bireylerin toplumla etkileşimini biçimlendiren dil olarak da tanımlanmaktadır (Coupland ve Jaworski, 2006, s. 3). Blommaert söylemin toplumsal yönünü vurgulamakta ve söylemin toplumsallığını şu şekilde ifade etmektedir:

[...] “toplumsal olmayan dil” gibi bir şey yoktur [...] Bireyler tarafından üretilen herhangi bir sözce, örneğin belirli bir aksanla konuşulan, cinsiyetli, yaşı ve toplumsal konumu yansıtan sözlü bir konuşma özel bir duruma ve alana bağlıdır ve belirgin biçimsel ya da kendi cinsine özgü belirlenebilir bir biçimde üretilmektedir (Blommaert, 2005, ss. 10-11).

Söylem çözümlemeciler için söylem, iletişim kanalındaki dilsel eylemin gerçek örnekleridir (Johnstone, 2008, s. 2). Söylem çözümlemeciler, söylemin “dil kullanım biçimi” olduğu konusunda uzlaşmasına karşın bu tanımın hala belirsiz ve her zaman uygun bir tanımlama olmaması nedeniyle, daha belirgin ve kullanımda daha kapsamlı olan daha kuramsal bir söylem kavramı ileri sürmüşlerdir. Bunun sonucunda söylem çözümlemeciler tarafından söylem kavramına dili kimin, nasıl, ne zaman ve neden kullandığı gibi daha temel bileşenlerin eklenmesi amaçlanmıştır. Bu işlevsel özelliklerin bir bölümünü içeren söylem tanımlaması “iletişimsel bir olaya” ilişkindir. İletişimsel bir olayda bireyler dili düşünceleri, inançları ve duyguları iletme amacıyla kullanmakta ve bunları da daha karmaşık toplumsal olayların parçası olarak gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda katılımcılar “bir şey” yapmakta, başka bir deyişle dili kullanma ya da düşünceleri, inançları ve duyguları iletmenin ötesinde etkileşime geçmektedir. Söylemin bu etkileşimsel yönünün vurgulanması amacıyla söylem bazen “sözel etkileşim biçimi” olarak da tanımlanmaktadır.

Söylemler “geleneksel düşünme yollarını oluşturan ve geleneksel düşünme yolları tarafından oluşturulan geleneksel konuşma biçimleri”dir. Konuşma ve düşünme arasındaki söz konusu bağlantılı biçimler birbiriyle

ilişkili düşünceler dizisi olarak kabul edilen ideolojileri oluşturmada ve gücün toplumda sürdürülmesine katkı sağlamaktadır. Böylelikle söylemler dilsel örüntülere ek olarak düşünce örüntülerini ve alışılmış eylemleri de içermektedir. Söylemlerin düşünceleri etkileyen ve onlardan etkilenen konuşma biçimleri olmalarının yanı sıra aynı zamanda düşünceler oldukları da söylenebilmektedir (Johnstone, 2008, s. 3). Söylem ve ideoloji ilişkisi söylemin eleştirel olarak incelenmesiyle ortaya konmaktadır.

Söylem kavramı, ona eleştirel olarak yaklaşan araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. ESC'nin öncülerinden olan van Dijk, Fairclough ve Wodak söyleme ilişkin çeşitli tanımlamalar yapmaktadır. van Dijk söylemi "belirgin bir dil kullanımı, toplumsal etkileşim biçimi" ve "toplumsal bir bağlamda tamamlanmış iletişimsel bir etkinlik biçimi" olarak tanımlamaktadır (1990, s. 164, 1997, s. 2). Fairclough söylem kavramının; "ilk olarak toplumsal sürecin bir bileşeni olarak anlamın üretimi, ikinci olarak özel toplumsal bir alan ya da pratikle ilişkili olan dil (örneğin, politika söylemi) ve son olarak dünyaya ilişkin durumları belirgin bir bakış açısıyla ilişkili olarak yorumlama biçimi (örneğin, küreselleşmenin neo-liberal söylemi) gibi anlamlara geldiğini belirtmektedir (2013, s. 179) Fairclough'a göre söylem, "toplumsal pratiğin bir biçimi olarak dil"dir (1989, s. 22). Söylemin, toplumsal pratiğin bir biçimi olarak tanımlanması ile anlatılmak istenen şunlardır:

Dil;

1. toplumdan bağımsız değildir, toplumun bir parçasıdır;
2. toplumsal bir süreçtir;
3. toplumsal olarak koşullandırılmış bir süreçtir, toplumun dilsel olmayan diğer bölümleri söylemi koşullandırmaktadır. (Fairclough, 2001, ss. 18-19)

Söylemin toplumsal bir pratik biçimi olarak tanımlanması birtakım sezdirimlere sahiptir. İlk olarak söylem bir temsil biçimi olmasının yanında bireylerin dünyayı ve birbirlerini etkilediği bir etki biçimidir. Dolayısıyla söylem ve toplumsal yapı, daha genel anlamda toplumsal pratik ile toplumsal yapı arasında eştimsel bir ilişki bulunmaktadır: Toplumsal yapı toplumsal pratiğin hem koşulu hem de sonucudur. Toplumsal düzeyde sınıf ve diğer toplumsal ilişkilerden, hukuk ve eğitim gibi özel kurumlara özgü ilişkilerden, hem söylemsel olan hem de söylemsel olmayan bir doğanın geleneklerinden ve çeşitli kurallarından, sınıflandırma dizgelerinden oluşan toplumsal yapı en geniş anlamda ve tüm düzeylerde söylemi biçimlendirmekte ve kısıtlamaktadır (Fairclough, 1992, ss. 63-64).

Söylem aynı zamanda toplumsal olarak kurucudur; kendisini doğrudan ve dolaylı olarak biçimlendiren ve kısıtlayan toplumsal yapının temelinde yatan ilişkiler, kimlikler ve gelenekler kadar bu yapının kurallarının ve geleneklerinin oluşumuna da katkıda bulunmaktadır. Toplumsal bir pratik olarak söylem yalnızca dünyayı temsil etmez; aynı

zamanda anlamdaki dünyayı belirtir, çözümler ve inşa eder (Fairclough, 1992, s. 64). Dilin söylem ve toplumsal pratik olarak incelenmesi, sadece metinlerin ya da üretim ve yorumlama süreçlerinin çözümlenmesi değil aynı zamanda metinler, süreçler ve toplumsal koşullar olarak adlandırılan anlık durum bağlamı koşulları ile toplumsal ve kurumsal yapılar gibi daha dolaylı koşulların çözümlenmesidir (Fairclough, 2001, ss. 20-21).

Kress (1985) söylemin, “çeşitli kurumların, toplumsal grupların söylediklerini ve sonuç olarak yaptıklarını denetlemesi nedeniyle insanların söylemlerinin genellikle kurumların sesi” olduğunu ileri sürmekte ve söylemin belirleyici ve sınırlandırıcı etkisini vurgulamaktadır (akt. Brognolli, 1992, s. 84).

Chouliaraki ve Fairclough söylemin, “toplumsal pratiklerin göstergesel bileşenlerine gönderimde bulunmak için kullanıldığını ve böylelikle de dili (yazılı ve sözlü dil ve bu yazılı ve sözlü dilin bir şarkıdaki müzik gibi göstergelerle bileşimi), sözlü olmayan iletişimi (yüz ifadeleri, vücut hareketleri, jest ve mimikleri) ve görsel imgeleri (fotoğraflar, filmler) kapsadığını” ileri sürmektedir (1999, s. 38). Wodak ise söylemi farklı toplumsal aktörlerin/edicilerin gerçeklere ve kurallara ilişkin genel ve farklı bakış açılarını barındıran savlarla ilgili olan, belirli toplumsal eylem alanlarında konumlanan bağlam-bağımlı göstergebilimsel kılıklar/pratikler kümesi olarak betimlemekte ve toplum tarafından inşa edilme, aynı zamanda toplumu da inşa etme, çeşitli konum ve düşünceleri bir araya getirme özelliklerini vurgulamaktadır (2009, s. 39).

Wodak, aynı zamanda söylem ile metin arasındaki ayırım yapmakta ve “metnin, herhangi bir söylemin belirgin ve eşsiz gerçekleşmesiyle söylemin, bilginin ve yapıların örüntüleri ve ortaklıklarına işaret ettiğini” ileri sürmektedir (2009, s. 39). Fairclough ise “söylemin, konuşucu ya da dinleyici ve yazar ya da okuyucu arasındaki etkileşime gönderimde bulunduğunu ve böylelikle de durum bağlamı kadar üretim ve yorumlama süreçlerinin de önem kazandığını” belirtmektedir. “Metin” ise söylemin bir boyutu olarak karşımıza çıkmakta, metin üretim sürecinin yazılı ya da sözlü ürünü olarak tanımlanabilmektedir. Aynı zamanda “gazete söylemi”, “reklam söylemi” gibi söylem türleri de farklı toplumsal bağlamlarda kullanılabilir (1992, s. 3).

Fairclough, metnin ve söylemin aynı anlama gönderimde bulunduğunu görüşünü savunarak alışveriş listelerinin, gazete yazılarının, sözlü görüşmelerin ve karşılıklı konuşmaların çevriyazılarının, televizyon programlarının ve ağ sayfalarının birer metin olduğunu ifade etmektedir. Kullanımdaki dilin gerçek örneği metinlerdir çünkü televizyon programları gibi metinler dile ek olarak görsel imgeleri ve ses etmenlerini de içermektedir. “Söylem” ise diğer bileşenlerle yakından ilişkili olan toplumsal yaşamın bir parçası olarak kullanımdaki dilin belirli bir görünümüne gönderimde bulunmaktadır. Söylem terimi genel ve soyut olduğu kadar özel

bir biçimde de kullanılabilmekte, belirli ‘söylemlere’ gönderimde bulunulabilmektedir (2003, s. 3). Dolayısıyla söylem hem dil ya da diğer sembolik dizgeler aracılığıyla kurulan iletişimi; hem de “aşk söylemi”, “siyaset bilimi söylemi” gibi belirgin dil kullanımlarını betimlemek için kullanılmaktadır (Lemke, 1995, s. 5).

Söylemin çoğunlukla alışveriş, ofis, parlamento, ev, okul gibi ortamlarda olduğu gibi, sözel olmayan etkileşim biçimlerinin içine de yerleştirilmiş ya da onlarla ilişkili olduğu bilinmektedir. İdeolojik olarak temellendirilmiş eşitsizlik ve baskınlık, çekişme ve çatışma, karşıtlık ve direniş hem söylem hem de diğer etkileşimler yoluyla farklı biçimlerde gerçekleştirilmekte ve yeniden üretilmektedir. Ancak söylem, ideolojilerin yeniden üretilmesinde özel bir yere sahiptir. Sözlü ve yazılı metinlerin çeşitli özellikleri diğer toplumsal pratiklerin çoğunun aksine ve diğer göstergebilimsel düzgülerin (fotoğraflar, resimler, görüntüler, belirtiler, boyamalar, mimikler, filmler, dans gibi) çoğundan daha net bir biçimde toplumun üyelerini oluşturan bireylerin soyut ideolojik inançlarının ya da bu inançlara ilişkin düşüncelerinin ifade edilmesine ve açık ve kesin olarak belirtilmesine olanak tanımaktadır (van Dijk, 1998a, s. 192).

Söylem, çevremizde olup bitenleri toplumsal ve kültürel açıdan anlamlı bir bütün haline dönüştürmektedir. Söylem yoluyla oluşturan bu anlamlar yalıtılmış biçimde değil, dilsel (bir dağın “araba” ya da “kuş” olarak adlandırılmaması) ve sosyokültürel (bir şeyin “güzel” ya da “sorunlu” olarak adlandırılması) koşullarla birlikte gelişmektedir. Bu koşulları kendi çıkarları için kullanan bireyler bunu farklı biçimlerde yapmakta ve bu söylemde farklılıklara yol açarak araştırılması gereken bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İncelenmesi gereken, söylemin nasıl anlamlı bir toplumsal farklılıklar alanı olduğu, çatışmaya ve çabaya ne şekilde hizmet ettiği ve bu katkının sosyokültürel etkilerinin ne yönde oluştuğudur (Blommaert, 2005, s. 4). Bu ise SÇ’nin inceleme alanıdır. Bu doğrultuda bir sonraki başlığında SÇ’ne değinilmektedir.

2. Söylem Çözümlemesi

Konuşucular ve yazarlar, dilin düşünsel işlevini (düşünceyi ve deneyimi bağdaşık bir biçimde yansıtmaya), kişilerarası işlevini (toplumsal etkileşimde bulunma) ve metinsel işlevini (doğru biçimlendirilmiş ve uygun metin oluşturma) (Halliday, 1994) kullanmaları açısından incelenmektedir. Söylenenlerin ve yazılanların biçim ve işlevlerinin incelendiği bu geniş alan “Söylem Çözümlemesi” olarak adlandırılmaktadır (Yule, 1996, s. 83). “Söylem” kavramının gönderimde bulunduğu temel görüş bireylerin farklı toplumsal alanlarında bulduklarında ürettikleri sözcelerin sonucu olan farklı örüntülere göre dilin yapılandırılmasıdır. Benzer örüntüler bir araya gelerek örneğin politika söylemi ya da tıp söylemi gibi söylemleri oluşturmaktadır. SÇ bu örüntülerin çözümlenmesiyle ilgilenmektedir (Jorgensen ve Phillips, 2002, s. 1).

SÇ'ye yaklaşımlar “betimleyici” (Labov and Fanshel, 1977; Sinclair ve Coulthard, 1975; Stubbs, 1983 gibi) ve “eleştirel” (van Dijk, 1988; Fairclough, 1989; Wodak, 2001 gibi) olarak ikiye ayrılmaktadır. Her iki gruptaki araştırmacılar da inceledikleri nesneye ya da olguya ilişkin açıklama elde etmeye ve bu işleyişlerin nedenlerini öğrenmeye çalışmaktadır. Betimleyici yaklaşımda amaç, dilin işleyiş biçiminin anlaşılması ve betimlenmesidir. Eleştirel yaklaşımda ise amaçlanan yalnızca dilin nasıl işlediğini betimlemek ve buna açıklama getirmek değildir. Amaç, aynı zamanda, araştırılan toplumsal ve politik konuları, sorunları ve anlaşmazlıkları gündeme getirmek ve söz konusu olgulara müdahale etmektir (Gee, 2011, s. 9).

SÇ'de araştırmaya yalnızca söylem çözümlemeciler tarafından sorulan değil, aynı zamanda diğer alanlardaki araştırmacılarca da sorulan araştırma sorularıyla başlanabilmektedir. Çözümlemecilerden bazıları dilsel yapı, dilsel değişim, dil edinimi ve anlam gibi geleneksel dilbilime ilişkin sorular sorarken diğerleri araştırmaya daha disiplinlerarası sorularla başlamaktadır. Bu sorular toplumsal roller, ilişkiler ve kimlikler ile iletişim gibi konulara ilişkin sorulardır. Söylem çözümlemeci tarafından sorulan sorular diğer alanlarla paylaşılan sorular olmasına karşın SÇ bu soruları yanıtlama biçimi bakımından insan dili ve iletişimini inceleyen diğer alanlardan farklılaşmaktadır. Söylem çözümlemeci bu soruları dil kullanımının yapısal ve işlevsel yönlerini inceleyerek, başka bir deyişle söylemin çözülmesi yoluyla yanıtlamaya çalışmaktadır (Johnstone, 2008, s. 4).

SÇ'nin etkinlik alanı geniştir; bu alan dil kullanıcılarının günlük konuşmalarda “oh” ya da “peki” gibi sözcükleri nasıl kullandıklarının incelenmesinden, bir kültürde eğitimsel ya da politik pratikler olarak temsil edilen baskın ideolojinin incelenmesine değin uzanmaktadır (Yule, 1996, s. 83). Kısaca söylem çalışmalarının bağlam içerisindeki metin ve konuşma ile ilgili olduğu söylenebilmektedir (van Dijk, 1997, s. 3). SÇ toplumsal bağlamlarda yerine getirilmesi nedeniyle sözlü ya da yazılı dilin karmaşık yapılarının ve stratejilerinin dizgesel olarak açıklanması üzerine yoğunlaşmaktadır (van Dijk, 1998a, s. 198). SÇ disiplinlerarası yaklaşımlar dizisinden oluşmaktadır ve söz konusu yaklaşımlar farklı türden çalışmalarda farklı toplumsal alanların incelenmesi amacıyla kullanılabilir (Jorgensen ve Phillips, 2002, s. 1).

SÇ'de coğrafi hareketlilik, ekonomik değişim ve güç ilişkileri gibi dil kullanım örüntülerindeki değişikliklere etki eden toplumsal ve maddesel dış etmenler tanımlanmakta ve bireylerin konuşma ile listeler yapma, savlar oluşturma ve anlatılar anlatma gibi şeyleri nasıl gerçekleştirdiğine ilişkin değişiklik örüntüleri incelenmektedir. Söylem çözümlemeciler bunlara ek olarak baskınlık, baskı ya da dayanışma gibi toplumsal boyutları olan ilişkilere ilişkin soruların yanıtlanmasına da katkıda bulunmaktadır. Dilsel ve

dilsel olmayan yollarla anlam oluşturma, eyleme geçme ve çevreyi ve bireyin kendisini temsil etme biçimleri olarak kabul edilen söylem ve söylemler bireylerin deneyimlerinin ve etkinliklerinin merkezinde bulunmaktadır. SÇ toplumda bir arada yaşayan insanlara ilişkin sorulabilecek herhangi bir sorunun yanıtlanmasına yardımcı olabilir (Johnstone, 2008, ss. 6-7).

Söylem çözümlemeciler dilin hangi nedenle kullanıldığının incelenmesiyle ilgilenmektedir (Brown ve Yule, 1983, s. 1). Buna ilişkin olarak Bloor ve Bloor SÇ'nin üç amacı bulunduğunu ileri sürmektedir (2007, s. 12):

1. dil kullanıcılarının iletişim kurma amacıyla dili ne şekilde kullandıklarını tanımlamak ve betimlemek;
2. söylemin temel özelliklerini ve türlerini açığa çıkarmaya yarayacak çözümleme yöntemleri ortaya koymak;
3. iletişimin nasıl meydana geldiğine ilişkin kuramlar geliştirmek.

İşlevsel ve toplumsal olma özelliklerine sahip olan SÇ inceleme nesnesi olarak dilsel etkinliği, başka bir deyişle gerçek bağlamlarda oluşturulan gerçek dilsel veriyle ilgilenmektedir (Stillar, 1998, s. 20). Başka bir deyişle SÇ'nin "dil çözümlemesi" olarak adlandırılmamasının nedeni dilin soyut bir dizge olarak incelenmemesi; bireylerin dil hakkındaki bilgilerini kullandıkları zaman olan bitene odaklanmasıdır. Bu bilgiler, onların daha önceden dünyadaki "şey"leri gerçekleştirmek için yazdıklarına, gördüklerine, duyduklarına ya da söylediklerine ilişkin etkileşim bilgisi, duyguları dile getirme, dil ile "şeyler" gerçekleştirme, kendilerini ve diğerlerini eğlendirme ve güzel şeyler yaratma gibi yaşanmışlıklara dayanmaktadır (Johnstone, 2008, s. 3).

SÇ ile ilgili kuram, kavram ve yöntemlerin çıkış noktasının dilbilim olması nedeniyle söylem farklı bir alan için incelense bile çözümleme dilbilimin de içinde bulunduğu disiplinlerarası bir yaklaşımı gerektirmektedir (Büyükkantarcıoğlu, 2006b, s. 91). Söylem çözümlemeciler sadece kendileri tarafından sorulmayan, hem dilbilimde hem de diğer alanlardaki bireylerle paylaşılan çeşitli araştırma soruları ile işe başlamaktadır. SÇ'nin insan dilini ve iletişimini inceleyen diğer alanlardan ayrılmasının altında söylem çözümlemecilerin sordukları sorular değil, bu soruların söylemin çözümlenmesiyle, başka bir deyişle kullanımdaki dilin yapısal ve işlevsel yönlerinin incelenmesiyle yanıtlanmaya çalışılma biçimleri yatmaktadır (Johnstone, 2008, s. 4).

Johnstone, söylemin bir yandan bireylerin bildikleri şeyleri yeni söylem oluşturmak ya da yorumlamak için uygulamaya koyması açısından bu bilginin sonucu iken, diğer yandan bireylerin katıldıkları söylem temelinde dile ilişkin yaptıkları genellemeler açısından kaynağı olarak görüldüğünü ifade etmektedir (2008, s. 3). SÇ de sözcelerdeki dilsel

bileşenlerin yapı ve işlevlerine ilişkin betimleme yapılmasına olanak sağlayan araçlar sunmakta, geleneksel dilbilimin ilgi alanını yalıtılmış sözcükler yerine bağlam içindeki kullanımlar olarak değiştirmeyi amaçlamaktadır (Mills, 2004, s. 126).

SÇ'nin temel amacı, "söylem" olarak adlandırılan dil kullanım birimlerinin belirgin ve yöntemli tanımlamalarını üretmektir. Bu tanımlamalar "metinsel" ve "bağlamsal" olarak adlandırılabilen iki temel boyuttan oluşmaktadır. Metinsel boyutlar tanımlamanın çeşitli düzeylerinde söylem yapılarına açıklama getirirken bağlamsal boyutlar bu yapısal boyutları sosyokültürel etkenler, bilişsel süreçler ve temsiller gibi çeşitli bağlam özellikleriyle ilişki kurmaktadır. Dolayısıyla, söylemin çözümlenmesi yalnızca metinsel yapıları tanımlamak değildir. Başka bir deyişle söylem yalnızca metin değil aynı zamanda bir etkileşim biçimidir. Örneğin mahkemede yapılan bir savunma bir söylem türünü belirleyen bağdaşık tümceler dizisi değil aynı zamanda yalnızca belirgin katılımcılar tarafından belirli zamanlarda yerine getirilen belirgin bir yasal eylem biçimidir. Söylemin geniş çaplı çözümlenmesi, söylemin toplumsal durumlarda aynı zamanda toplumsal bir eylem olmasıyla metin ve söylemin bütünleştirilmesini gerektirmektedir (van Dijk, 1988, ss. 24-29).

Söylemi anlamamanın, metni ya da konuşmayı bağlam içerisinde anlamak olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle SÇ bağlamların ve bağlamlar ile metin ya da konuşma arasındaki ilişkilerin dil kullanıcıları tarafından nasıl gerçekleştirildiğini açıklayan bir biçimde nasıl çözümleneceğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bağlam terimi çevresine, yani "çevreleyen" koşullarına ya da sonuçlarına ilişkin olarak görülmesi ya da incelenmesi gereken olgunun, olayın, eylemin ya da söylemin belirtilmek istendiği durumlarda kullanılmaktadır. Böylelikle odak, olgunun özelliklerinin ya da oluşumunun tanımlanmasına ek olarak bağlamının birtakım yönleri açısından da açıklanmasıdır (van Dijk, 2008, ss. 3-4).

"Yazılı ve sözlü dil kullanımı" olarak tanımlanan söylemin toplumsal önemi, etkileşimin gerçekleştiği daha geniş toplumsal bağlam ve dilsel anlamlar arasındaki ilişkide bulunmaktadır. Bunun sonucunda söylemin yorumlanmasının katılımcıların söyledikleri ya da yazdıkları şeylerden çok, katılımcıların yaptıkları şeylerle ilişkili olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla söylemin çözümlenmesinin merkezinde dilin ve diğer göstergebilimsel dizgelerin işlevsel incelemesi yatmaktadır. Gözlemcilerin çıkarsadığı anlamlar ile katılımcıların çıkarsadığı anlamlar arasında ayırım yapılması gerektiği söylenebilmektedir. Söylemin çözümlenmesi çoğunlukla "çıkarımlar hakkında çıkarımlar yapmak"tır. SÇ iletişimin yerel özelliklerinin çözümlenmesinin daha geniş toplumsal özelliklerin çözümlenmesiyle birleştirilmesi için bir yol sağlamakta ve büyük-ölçekli yapıların küçük-ölçekli yapılarla nasıl gerçekleştirildiğinin anlaşılmasına olanak tanımaktadır (Coupand ve Jaworski, 2006, s. 11).

Söylemin bağlam içerisinde incelenmesi nedeniyle çözümlemesindeki amacın bir tümcenin diğeriyle olan ilişkisinden çok, özel bir dil kullanım durumunda konuşucu ve sözce arasındaki ilişkinin, diğeri bir ifadeyle metnin zihinsel özelliklerinin ve sosyokültürel yönlerinin ortaya konması olduğu söylenebilir (Brown ve Yule, 1983, s. 27; Kress, 1990, s. 84; Büyükkantarcıoğlu, 2006b, s. 18). Böylece, SÇ anlamın oluşturulmasının ve algılanmasının betimleme ve yorumlanması olabildiği gibi, söyleme erişimin ve ideolojinin eleştirel olarak çözümlemesi de olabilmektedir (Coupland ve Jaworski, 2006, s. 6). ESÇ araştırmacıları söylemin ya da dilin toplumsal amaçları gerçekleştirmek için nasıl kullanıldığıyla ve bu kullanımların toplumsal ilişkilerin sürdürülebilirliğini ve değişimini nasıl etkilediğiyle ilgilenmektedir (Bloor ve Bloor, 2007, s. 2).

Söylemin eleştirel olarak incelenmesi söylem yapıları ile toplumsal yapılar arasında görünür biçimde bağlantı kuran ve böylelikle güç yapılarının, gücün kötüye kullanımının söylemsel olarak nasıl gerçekleştirildiğini ve yeniden üretildiğini tanımlayan ve açıklayan çok disiplinli bir kurama dayandırılmalıdır (van Dijk, 2014, s. 121). ESÇ hem kuram hem de yöntem olarak görülmektedir. Bir yöntem olarak ESÇ; çözümleme yollarının, söylemin kuramsal yapılarının çözümleme yolları tarafından eyleme geçirildiği kuramsal ve uygulamalı meselelerin birleşimi ile kamusal alan içerisinde toplumsal pratiklerin, söylemsel anlarına ilişkin olarak çözümlemesini sağlamaktadır (Chouliaraki ve Fairclough, 1999, s. 16). Bir sonraki başlık altında bir kuram ve metin çözümleme yöntemi olarak ESÇ irdelenmektedir.

3. Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Anlam ile gösterge arasındaki ilişkinin yalnızca dilsel açıdan incelenmesi ile toplumsal boyutta yeterli bir açıklama yapmanın olası olmadığı söylenebilir. Bu nedenle incelenmesi gereken olgular anlam ile gösterge arasındaki ilişkiyi kuran toplumsal, politik ve tarihsel süreçlerdir (Büyükkantarcıoğlu, 2006b, s. 94). Aynı şekilde toplumsal güç, yalnızca “güçlü konuşmanın özellikleri” açısından belirlenmemektedir. Gücün, söylem olarak adlandırılan yazılı ve sözlü dil kullanımı ile olan ilişkisinin belirlenebilmesi ve yazılı ve sözlü dil kullanımının toplumsal yapıyı nasıl yeniden ürettiğinin anlaşılabilmesi için bütün ve karmaşık bir yapıya sahip olan bağlam incelenmelidir (van Dijk, 2008, s. vii). ESÇ, geleneksel dilbilimin biçimsel boyutta yürüttüğü incelemelerin toplumsal gerçeklerden, ideolojik ve politik konuları ele almaması ve dolayısıyla da toplumsal sorunlara yönelik çözüm bulmaması nedeniyle ortaya çıkmıştır (Büyükkantarcıoğlu, 2006b, s. 94).

ESÇ’de “eleştirel” terimi çözümlemecinin eleştirel bir çözümleme yaparken değerlerden bağımsız ve yansız olamayacağını belirtmektedir (Renkema, 2004, s. 282). Eleştirelilik, toplumsal konularda neden-sonuç zincirlerinin ve bağlantılarının görünümünün çarpıtıldığı durumlarda, “şeyler” arasındaki bağlantıların belirginleştirilmesine gönderimde

bulunmaktadır (Fairclough, 1985, s. 747). Ortaya çıktığı günden bugüne kadar politik bir amaç günden ESÇ, kültürel nesnelere olarak nitelendirilen metinlerin çözümlenmesiyle eşit olmayan ekonomik, politik ve kültürel kaynakların daha eşit biçimde paylaştırıldığı toplumsal bir düzen yaratma amacını gütmektedir (Kress, 1996).

En genel tanımıyla konuşma ve yazmadaki dil kullanımı olarak ifade edilen söylem, ESÇ tarafından “toplumsal bir pratik biçimi” olarak ele alınmaktadır (Fairclough, ve Wodak, 1997 akt. Wodak, 2014, s. 303). Bir pratik belirli bir uzam ve zamandaki toplumsal bir eylem ya da yerine getirilen eylemin alışlagelmiş bir biçimidir (Chouliaraki ve Fairclough, 1999, ss. 21-22). Belirgin tarihi bağlamlarla ilişkili olan toplumsal pratikler, var olan toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesine olanak tanıyan ya da bunlara karşı koyularak farklı çıkarılara hizmet edilmesini sağlayan araçlar olarak tanımlanabilir (Janks, 1997, s. 329).

ESÇ’de söylemin toplumsal bir pratik olarak görülmesinin nedeni dilsel seçimlerin, toplumsal pratiklerin gerçekleştirilmesi için kaçınılmaz kullanımlar olması (Yağcıoğlu, 2002, s. 5); dilin toplumdaki ayrılamaması, toplumun bir parçası olması ve toplumun dilsel olmayan alanlarının koşulladığı toplumsal bir süreç olmasıdır (Fairclough, 2001, s. 19). Söylemi kuşatan durum, olay ve toplumsal yapı ile belirli bir söylemsel olay arasında eytişimsel bir ilişki bulunmaktadır. Söylemsel olay hem söz konusu durumu, olayı ve toplumsal yapıyı biçimlendirmekte hem de onlar tarafından biçimlendirilmektedir. Söylem bir yandan toplumsal olarak kurucu bir özelliğe sahipken diğer yandan toplum tarafından koşullandırılmakta; bilginin amaçlarını, durumları ve bireyler ile topluluklar arasındaki ilişkileri inşa etmektedir (Fairclough, ve Wodak 1997 akt. Wodak, 2014, s. 303).

ESÇ disiplinlerarası bir araştırmanın önemini vurgulamakta (Wodak, 2001, s. 11) ve her biri farklı gündeme, kuramsal modele ve araştırma yöntemine sahip çeşitli yaklaşımları kapsayan disiplinlerarası bir araştırma izlencesi olarak tanımlanan ESÇ, tek başına dilsel birimlerin incelenmesinden çok; disiplinlerarası, çok disiplinli, disiplinler ötesi ve çok yöntemli bir yaklaşım gerektiren karmaşık toplumsal olguların incelenmesidir (Wodak, 2014, s. 302).

ESÇ’nin inceleme alanları ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin söylemsel olarak yeniden üretimi; gücün meşrulaştırılması; politikanın, medyanın ve eğitimin yeniden üretimdeki rolü; rızanın üretimi; toplumdaki kesimler arasında var olan baskınlığın söylemsel olarak yeniden üretimi ve uluslararası iletişim ve bildirişimdeki dengesizliklerdir (Kress, 1990, s. 84). Dolayısıyla inceleme alanları toplumsal gruplar, toplumsal yapılar, insan bilışı ve davranışı olan insanbilim, toplumbilim, budun yöntembilim, budunbetim, bilişsel ve toplumsal ruhbilim gibi alanlarla ortak uğraşa sahiptir (Bloor, ve Bloor, 2007, s. 2). ESÇ’yi farklı kılan dil eleştirisi geleneğinde dilbilim ve eleştirel toplumsal bilim arasında ilişki kurarak bu

iki alanı tek bir kuramsal ve çözümsel bir çatı altında toplamasıdır (Chouliaraki ve Fairclough, 1999, s. 6).

ESÇ temel olarak dünyada değişiklik gerçekleştirmek ve bu yolla da insanların renkleri, yaşları, toplumsal sınıfları, cinsiyetleri ve inançları yüzünden dışlanmadığı bir dünyanın oluşumunu sağlamak amacıyla uygulayıcıları ile birlikte dünyaya etki etme gibi politik bir amaca sahiptir. (Caldas-Coulthard ve Coulthard, 1996, s. xi). Bu amaçlar hem kuramsal hem de uygulamalı amaçlardır. Bloor ve Bloor'a göre (2007) ESÇ'nin kuramsal ve uygulamalı amaçları şunlardır:

1. toplumsal bağlamlardaki güç ilişkilerinin oluşumunda dilin rolünü ortaya koymak;
2. dil kullanıcılarının farklı bağlamlarda anlamı nasıl oluşturduklarını incelemek;
3. söylemin oluşturulmasında dil kullanıcılarının amacının ve duruşunun rolünün saptamak;
4. toplumsal sorunların yansıtıldığı ya da inşa edildiği söylem pratiklerini çözümlenmek;
5. dilde yerleşmiş olan ideolojilerin saptayarak bunların kırılmasını sağlamak;
6. çeşitli bağlamlardaki haksızlıklara, gücün kötüye kullanımına ve önyargılara ilişkin olarak bireylerde farkındalık sağlamak.

Öte yandan, ESÇ'de çözümlenmeyi nitelendiren ve kuramsal çerçeveyi oluşturan belirli ölçütleri sıralayan Kress'in görüşleri şöyle özetlenebilir (1990, ss. 85-86):

1. Dil temsilleri ve anlamlandırmaları içeren toplumsal pratiklerin en önemlisidir.
2. Dil kullanıcılarının ürünü olan metinlerin oluşturulmasında yapılan dilsel seçimler gücün ve baskınlığın yapılanmasında görece etkiye sahiptir.
3. Metinlerin üretiminde katılımcıların arasında dayanışma olduğunda eşitlik, güç farklılıkları bulunduğu ise eşitsizlik söz konusudur.
4. Anlam, dil kullanıcılarının birbirleriyle ve metinlerle olan etkileşimin sonucudur. Kurallardan ve güç ilişkilerinden etkilenir.
5. Dilsel özellikler toplumsal süreçlerin sonucu olan, biçimin ve anlamın birleşimini içeren göstergelerdir ve bu birleşim nedensiz değildir.
6. Dil, dolayısıyla üretilen metinler şeffaf değildir.
7. Dil kullanıcıları sosyo-kültürel özellikleri ve konumlarıyla ilişkili olarak belirli dilsel seçimler ve metinlere karşı farklı duruş ve eğilim gösterir.
8. Yukarıda sunulan konular, ESÇ'de "dil dizgesi" ve "norm/kural" gibi kavramların aslında ne kadar sorunlu olduğunu göstermektedir.
9. 1-8 arasında sunulan konular, dile ilişkin olarak karşılıklı konuşma, tartışma, görüşme gibi küçük ölçekli ve toplumsal ya da dilsel kurumlar

gibi büyük ölçekli tarihin göz önünde bulundurulduğu bir bakış açısını gerektirir.

10. ESÇ, diğer SÇ türlerinden farklı olarak, kesin ve dikkatli dilsel betimlemelere ve çözümlemelere dayanmalıdır.

Fairclough da ESÇ'nin bir SÇ türü olduğunu vurgulamakta ve amaçlarını (i) söylem pratikleri/kılgıları, olaylar ve metinler ile daha geniş toplumsal ve kültürel yapılar, olaylar, metinler arasındaki sıklıkla belirgin olmayan nedensel ve belirleyici ilişkilerin sistematik olarak keşfedilmesi; (ii) söz konusu pratiklerin/kılgıların, olayların ve metinlerin güç ilişkileri ve mücadeleleri tarafından ne şekilde biçimlendirildiğinin ortaya çıkarılması; (iii) söylem ve toplum arasındaki bu ilişkilerin anlaşılmaçlığının gücün ve hegemonyanın ele geçirilmesi üzerinde ne şekilde etkili olduğunun ortaya çıkarılması olarak ifade etmektedir (1995, ss. 132-133). Benzer biçimde van Dijk da ESÇ'yi SÇ ile ilişkilendirmekte ve "toplumsal ve politik bağlamlarda meydana gelen konuşma ve yazma yoluyla gerçekleştirilen, yeniden üretilen, meşrulaştırılan ve direnç gösterilen eşitsizliğin ve toplumsal gücün kötüye kullanım biçimlerinin irdelendiği söylem çözümlenmeli bir incelemedir" biçiminde betimlemektedir (2005, s. 466). Wodak (1997) ise ESÇ'yi "dilsel biçimi kullanan gerçek ve sıklıkla geniş çaplı toplumsal etkileşim durumlarını incelemektedir. Bu eleştirel yaklaşım (i) dil ve toplum arasındaki ilişkiden dolayı (ii) çözümlenme ile çözümlenen pratikler arasındaki ilişkiden dolayı ayırt edicidir." biçiminde açıklamaktadır.

Dil kullanımının, iletişimin, sözel etkileşimin ve söylemin; toplumun *büyük-ölçekli* değil *küçük-ölçekli* düzeyine ait olduğu söylenebilir. Toplumdaki gruplar arasındaki baskınlık, eşitsizlik ve güç ise çözümlenmenin büyük-ölçekli düzeyine aittir. ESÇ kuramsal açıdan söz konusu *küçük-ölçekli* ve *büyük-ölçekli* yaklaşımları birleştirmektedir (Knorr-Cetina ve Cicourel, 1981 akt. van Dijk, 2015, s. 468). Günlük etkileşimde ve deneyimde *küçük-ölçekli* ve *büyük-ölçekli* düzey birleşerek bir bütün oluşturmaktadır. Örneğin parlamentoda gerçekleştirilen ırkçı bir konuşma belli bir tartışma durumundaki *küçük-ölçekli* düzeyde bir söylem iken, *büyük-ölçekli* düzeyde ırkçılığın meşrulaştırılmasının ya da yeniden üretiminin kurucu bir parçası olarak kabul edilmektedir. *Küçük-ölçekli* ve *büyük-ölçekli* düzeylerin birleştirilmesine ve çözümlenmesine ilişkin yollar bulunmakta ve böylelikle bütünleştirilmiş bir eleştirel çözümlenme yapılabilmektedir (van Dijk, 2015):

1. *Gruplar-grup üyeleri*: Dil kullanıcıları bir örgüt ya da kurum gibi belirli bir toplumsal gruba bağlı olarak söylemsel süreçlere katılmakta ve gruplar üyeleri yoluyla etkinlikte bulunmaktadır.
2. *Eylemler-süreçler*: Aktörlerin toplumsal eylemleri grupların eylemlerini ve toplumsal süreçlerini oluşturmaktadır.

3. *Bağlam-toplumsal yapı*: Söylemsel etkileşime ilişkin durumlar toplumsal yapıyı kurmakta ya da toplumsal yapının bir bölümünü oluşturmaktadır. Örneğin basın toplantısı medya kurum ve kuruluşlarına ilişkin bir toplumsal pratik örneğidir. Dolayısıyla basın toplantısına yerel ve küresel bağlamlar tarafından kısıtlama getirilmektedir.
4. *Bireysel ve toplumsal biliş*: Dil kullanıcılarının toplumsal aktörler olması nedeniyle bireysel ve toplumsal bilişe sahip oldukları söylenebilir. Toplumun üyeleriyle ve bağlı bulunulan kültürle ortak biçimde paylaşılan bilişsel yapıların yanı sıra bireysel bellekler, bilgiler ve düşünceler de bulunmaktadır. Hem bireysel hem de toplumsal biliş bireylerin söylemini ve etkileşimi etkilemektedir. Öte yandan bir grubun toplu eylemleri paylaşılan toplumsal temsiller tarafından yönlendirilmektedir.

Söylem çözümlemeciler ve tüm toplumsal araştırmacılar inceleme altına aldıkları toplumsal grubun bir parçası ya da gözlemcisidir. Dolayısıyla bu araştırmacılar tarafından toplumsal yapı içerisinde oluşan rollerine ilişkin eleştirel bir bakış açısı sergilenmesi ve araştırma konusu karşısında kendi rollerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Bloor ve Bloor (2007, s. 4) tarafından ortaya konan ESÇ'nin ve ESÇ araştırmacılarının ilkeleri aşağıda verildiği biçimde özetlenebilir:

1. ESÇ deneyimin doğası gereği nesnel değildir. ESÇ araştırmacıları da nesnel değildir; ancak kendi duruşlarına ilişkin dürüst ve eleştirel araştırmacılarıdır.
2. Kayda alınan bir toplumsal davranış için etik ilkelere uygun olarak, bireysel ya da kurumsal gizlilik göz önünde bulundurularak gerekli izinleri alınmalıdır.
3. Göreceli olarak yeni bir yaklaşım olan ESÇ ve araştırmacıları kuramsal ve uygulama açısından farklı yaklaşımlar ve kaynakların katkılarını açıklar. Bu nedenle sınırlarının çizilmesi olası değildir.
4. ESÇ'nin merkezinde söylemin gücün ve denetimin ayrılmaz bir parçası olduğu görüşü bulunmaktadır. Güç bireyler ve kurumlar tarafından ortaya koyulmakta ve güce sahip olanlar mevcut durumu sürdürmek amacıyla mücadele etmektedir. Toplumsal eşitliğin, adaletin ve doğruluğun savunulması, bunları uygulayanlara karşı bir mücadeledir.

Kültürel (değer ve kimlik sorunları), ekonomik ve politik (güç ve ideoloji) olgular ESÇ araştırmacıları tarafından ortaya çıkarılmaya çalışılan toplumsal eşitsizliğin egemen olduğu ve yeniden üretildiği alanlardır (Ercan, 2003, s. 30). Dil kullanımından öte dil kullanıcılarının bakış açılarını ve değer dizgelerini de içeren bir eylem biçimi olarak söylem, baskın ideolojileri ve bazen de bu ideolojilere karşı direnişi içerebilmektedir (Coupland ve Jaworski, 2006, s. 6). Dolayısıyla söylem; ideolojilerin kurumlaşma, yeniden üretilme ve dönüşme aşamalarında önemli bir konuma sahiptir. Ancak dilsel biçimler tek başlarına ideolojik sezdirime ya da

herhangi bir anlama sahip değildir. Bu biçimler bir metin içinde ve buna bağlı olarak da sistematik bir anlam dizgesi gösteren bir söylem içinde kullanılmaları nedeniyle ideolojik anlamlar ve işlevler üstlenebilmektedir (Oktar, 2002).

Dil ile güç dizinlenmekte, ifade edilmektedir. Dil, gücün elde edilmesine yönelik çatışmanın ve mücadelenin olduğu durumların bir parçasıdır. Gücün kaynağı dil değildir ancak dil kullanımı güce meydan okuma, düzenini bozma ve güç kaynaklarının dağılımını değiştirme amaçlarıyla kullanılabilir (Wodak, 2001, s. 11). Dil ve ideoloji bağıntısının incelenmesi ile güç ilişkileri ve güç mücadeleleri ile ortaya çıkan uzlaşmalar belirlenmektedir (Oktar, 2002, s. 37). Bu nedenle söylem ESÇ'de, toplumdaki güç ilişkilerini yansıtan bir ayna olarak incelenmektedir (Renkema, 2004, s. 282). Habermas'ın dilin bir baskınlık ve toplumsal güç aracı olduğu; düzenlenmiş güç ilişkilerinin meşrulaştırılmasına hizmet ettiği görüşü ESÇ araştırmalarında önem kazanmaktadır (Habermas, 1977, s. 259 akt. Wodak, 2001, s. 2).

ESÇ dil ve güç arasındaki ilişkiye odaklanırken kurum, politika, medya ve cinsiyet söylemleri gibi içinde çatışmaların bulunduğu alanları incelemeye almaktadır (Wodak, 2001, ss. 1-2). Söylemin eleştirel bir bakış açısıyla çözümlenmesi gücün ve gücün kötüye kullanımının çözümlenmesi anlamına gelmektedir. ESÇ çözümlenme amacıyla söylemsel güce ilişkin olarak şu soruları sormaktadır (van Dijk, 2015, s. 470):

1. Söylem güce sahip olan kesim tarafından nasıl denetim altında tutulmaktadır?
2. Bu söylem tarafından güçsüz kesimin zihinsel işlemleri ve eylemleri nasıl denetlenmektedir ve söz konusu denetim toplumsal eşitsizliğin oluşturulmasında nasıl bir rol oynamaktadır?
3. Denetim altında olan kesim kendisine dayatılan güce söylem aracılığıyla nasıl koyabilir?

Söylemdeki ideolojik yapıların belirginleştirilmesi amacıyla ortaya çıkmış bir alan olan ESÇ (Değer ve Oktar, 2002, s. 66), kültürel nesnelere olan metinlerin çözümlenmesi yoluyla güç eşitsizliklerinin etkilerini ve işleyişlerini açığa çıkararak daha eşitlikçi bir toplumsal düzen oluşturmaya çalışmaktadır. Böylelikle toplumsal düzenin toplumun tüm üyelerine daha yararlı olacak bir dizgeye dönüştürülmesi hedeflenmektedir (Kress, 1996, s. 15).

Metinler, toplumda baskınlık kurma çabasıyla çatışan ve mücadele eden söylemler ve ideolojilerin izlerini taşımaktadır ve bu açıdan baskınlık için mücadele alanlarıdır (Wodak, 2001, s. 11). *Baskınlık*; gücün seçkinler, kurumlar ve gruplar tarafından politik, kültürel, sınıfsal, etnik eşitsizlik ve cinsiyet, sınıf eşitsizliği gibi toplumsal eşitsizlik yaratacak yönde kullanılmasıdır. Baskınlığın yeniden üretim süreci; yasalaştırma,

meşrulaştırma, temsil etme, reddetme, baskınlığı gizleme ya da hafifletme gibi söylemin çeşitli biçimleriyle gerçekleştirilmektedir (van Dijk, 1993). Baskınlık söylemi hem baskın olan kesimin üstünlüğünün sürdürülmesi, hem de eşit olmayan güç ilişkilerinin gizlenmesi için örtük olarak kurgulanır (Brognolli, 1992, s. 86). ESÇ de bu örtüklüğü açığa çıkarmayı hedefler.

ESÇ; toplum ile metin arasında basit bir ilişki kurmaktan kaçınır. Her söylemin baskınlık sonucu yapılandırıldığı, söylemlerin tarihsel olarak üretilerek yorumlandığı, belirli bir yer ve zaman içerisinde gerçekleştiği, baskınlığa ilişkin yapıların güce sahip toplulukların ideolojileriyle meşrulaştırıldığı bilgisini göz önünde bulundurur ve disiplinlerarası doğası aracılığıyla toplumsal gelenekler olarak görülen baskınlıklar ve eşit olmayan güç ilişkilerine karşı koyma olanakları ortaya çıkarır (Fairclough ve Kress, 1993 akt. Wodak, 2001, s. 3). ESÇ söylemsel pratiklerde değil aynı zamanda söylemsel pratikleri destekleyen sosyo-politik yapılarda ve pratiklerde de değişimi amaçlar (Kress, 1990, s. 85).

4. Eleştirel Söylem Çözümlemesinde Temel Yaklaşımlar

ESÇ tek bir yöntem temel alınarak yürütülen bir inceleme alanı değildir; ESÇ’de farklı okullar farklı çözümleme yöntemleri kullanmaktadır. ESÇ’de çeşitli çözümleme yöntemleri bulunmasına karşın sıklıkla kullanılan modellerden biri Halliday’in Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi (buradan sonra DİD) (systemic-functional grammar) modelidir (Büyükkantarcıoğlu, 2006a, s. 106). Söylem ile ideoloji arasındaki ilişkinin incelenmesi en çok DİD’in sözcüksel sınıflandırma ve geçişlilik dizgelerinde yapılmıştır. ESÇ yönteme ilişkin en net araçlarını DİD’deki dilbilimsel bağıntılarda bulmuştur (Yağcıoğlu, 2002, s. 19). Bu modelin ESÇ’de sıklıkla kullanılmasının nedeni, DİD’in diğer modellerden farklı biçimde dili çok sayıda alt dizgenin etkileşime girmesi sonucu oluşan bir toplum-göstergebilimsel bir üst dizge olarak nitelendirmesi ve konuşucunun ya da yazarın bu dizgeden yaptığı seçimlerin türlerine odaklanmasıdır (Büyükkantarcıoğlu, 2006a, s. 106).

Yaklaşımlar açısından ele alındığında ESÇ’de *Eytişimsel-İlişkisel Yaklaşım* (Fairclough, 1989, 1995), *Söylem-Tarihsel Yaklaşım* (Wodak, 2001) ve *Söylem-bilişsel Yaklaşım* (van Dijk, 1990, 2001) olmak üzere üç temel yaklaşım bulunmaktadır.

Fairclough’ın (1989, 1995) yaklaşımına göre, toplumsal süreçlerdeki ögeler diğerleriyle eytişimsel bir ilişki içerisindedir ve bu ilişki farklı, ancak tamamen ayrı değildir; her öge kendi farklılığını koruyarak diğerlerini içselleştirir. Bu nedenle yaklaşım “eytişimsel-ilişkisel”dir ve buna göre ESÇ birbirleriyle ilişkili üç söylem boyutuna bağlı olan ve birbiriyle ilişkili üç boyutlu bir çözümleme sürecinden oluşmaktadır:

1. *Metin çözümlemesi* (tanımlama): Çözümleme nesnesi (sözlü ya da görsel metinler ya da hem sözlü hem görsel metinler);

2. *Süreç çözümlemesi* (yorumlama): Nesnenin üretildiği ve ulaştırıldığı süreçler (yazma ve okuma, biçimlendirme ve okuma, dinleme, görme);
3. *Toplumsal çözümleme* (açıklama): Bu süreçleri yöneten sosyo- tarihsel koşullar.

Bu yaklaşım, bir metni oluşturan dilsel seçimlerin, onların bir arada bulunmalarının, dizilimlerinin ve düzenlemelerinin ortaya koyulmasını sağlamaktadır. Metinler, toplumsal olarak düzenlenmiş söylemlerin gerçekleşmeleridir. Bununla birlikte metinlerin üretim ve alım süreçleri de toplumsal olarak belirlenmektedir (Janks, 1997, s. 329).

İkinci olarak Wodak (2009), Söylem-Tarihsel Yaklaşım'ın, söylemsel etkinliklerin gerçekleştiği politik ve toplumsal artalan ve tarihsel kaynağa ilişkin bilgi sağlayarak örtük güç ilişkilerini incelemeyi sağlayan bir araç olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, metnin anlamını ve yapısını oluşturan üç boyut arasında ayırma gitmektedir. Bunlar;

1. Hakkında konuşulan ya da yazılan *konular*
2. Kullanılan *söylemsel stratejiler*
3. Konuları ve stratejileri gerçekleştirmek amacıyla kullanılan *dilsel araçlar*

Bu ayrımların sonucunda, Söylem-Tarihsel Yaklaşım sistematik niceliksel çözümleme sözceler, metinler, metin türleri ve söylemler arasındaki (i) metinlerarası ve söylemlerarası ilişkileri; (ii) dil dışı toplumsal ve toplumbilimsel değişkeleri; (iii) metinlerin tarihi ve düzenlemeleri; (iv) herhangi bir durum bağlamının kurumsal çerçeveleri olarak toplamda dört katmanı göz önünde bulundurmaktadır.

Son olarak Van Dijk (2015), Söylem-Bilişsel Yaklaşım'nda ilişkileri yalnızca söylem ve toplum arasında incelemekte, bu iki boyuta üçüncü bir boyut olarak biliş boyutunu eklemekte ve söylem ve toplum arasındaki ilişkinin oluşumunda bilişin bir tür aracı görevi gördüğünü belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre söylem yapıları ve toplumsal yapılar farklı yapılardır ve bu yapılar ancak bireyler ve toplumsal üyeler olarak adlandırılan dil kullanıcılarının zihinsel temsilleri aracılığıyla ilişkilendirilebilmektedir. Söylemin sosyo-bilişsel çözümlemesinde *bilişsel bileşen*, *toplumsal bileşen* ve *söylem bileşeni* olmak üzere üç boyut bulunmaktadır.

Bilişsel bileşen; söylemin üretimiyle ve algılanmasıyla ilgili olan zihin, bellek ve bilişsel süreçler ve temsillerle ilişkilidir. Söylemin eleştirel olarak incelenmesinde toplum önemli bir role sahiptir ve bu nedenle incelemeye toplumsal bir bileşen gerekmektedir. Toplumsal bileşen; ESÇ'nin, baskın kesimin gücü kötüye kullanımı ve baskı altına alınan kesimin direnişiyle ve aynı zamanda kamu söylemini doğrudan ya da dolaylı

olarak etkileyen topluluklarla ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda bu yaklaşımda;

1. *Biliş* bileşeninin *büyük ölçekli* düzeyi toplumsal olarak paylaşılmış bilgidir (tutumlar, ideolojiler, kurallar, değerler), *küçük ölçekli* düzeyi ise toplumsal üyelerin zihinsel modellerinden (deneyimler) oluşmaktadır.
2. *Toplum* bileşeninin *büyük ölçekli* düzeyi topluluklardan, gruplardan ve kuruluşlardan, *küçük ölçekli* düzeyi ise toplumsal üyelerin söyleminden oluşmaktadır.
3. *Söylem* bileşeni söylemin, gücün kötüye kullanımını nasıl yeniden ürettiğinin ya da söylem aracılığıyla baskınlığa nasıl karşı geldiğinin betimlenerek açıklanmasına yöneliktir. Bu nedenle bu bileşen ideolojik söylem yapılarının incelenmesini içermektedir. Bu bileşen kutuplaşma, adillar, belirleme, ideolojik kare gibi yapılardan oluşmaktadır (van Dijk, 2015).

İdeolojik kare, toplumsal grupların zihinsel modeller aracılığıyla paylaştıkları tutum ve ideolojilerdir ve (i) bizim olumlu özelliklerimizi ve davranışlarımızı vurgula; (ii) onların olumsuz özelliklerini ve davranışlarını vurgula; (i) bizim olumsuz özelliklerimizi ve davranışlarımızı vurgulama; (i) onların olumlu özelliklerini ve davranışlarını vurgulama olmak üzere dört işlevsel hamleden oluşan ve grup-içi olumlu, grup-dışı olumsuz betimlemeleri içeren soyut, değerlendirme yapılarıdır (van Dijk, 1998b, s. 33).

Bu bölümde kısaca irdelenen ESÇ temel yaklaşımları, reklamlar, politika söylemi, medya söylemi, psikoterapi görüşmeleri, sınıf söylemi, doktor-hasta söylemi gibi farklı söylem ve metin türlerinin veri tabanı ve/veya bütüncü olarak kullanıldığı çeşitli çalışmalarda kuramsal ve yöntemsel bir kaynak oluşturarak verilerin eleştirel bir yaklaşımla yorumlanmasına olanak sağlamaktadır.

SONUÇ

Dil, en temel işleviyle kişilerin düşüncelerini ifade etmesini ve diğerleriyle iletişim kurmasını sağlayan bir düzenektir. Ancak dil, aynı zamanda kullanımıyla bir eylem yerine getirdiğimiz bir araçtır. Dilin hangi eylemi yerine getirdiği bağlam tarafından biçimlenmektedir ve söz konusu bağlam, iletişimi/etkileşimi çevreleyen yer ve uzam gibi koşullar yanı sıra, kullanıldığı toplum, kültür ve etkileşimde bulunan kişilerin birbiriyle ilişkisi gibi unsurlardan etkilenmektedir. Söylem de en basit anlamıyla dilin (yazılı, sözlü, görsel vb.) toplumsal bağlamlarda kullanımınıdır.

SÇ ise dil kullanımının yapısal ve işlevsel yönlerini inceleyerek iletişimde sistematikliği ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu inceleme, günlük konuşmalar, akademik metinler, medya metinleri gibi çeşitli metin türlerini incelemeyi kapsamaktadır. Böylece farklı iletişim olaylarında

gelenekselleşmiş iletişim biçimlerini ve/veya belirli dil kullanımlarının farklı iletişim bağlamlarında hangi işlevleri yerine getirdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Söyleme eleştirel yaklaşım, dilin diğerlerinin düşüncelerini ve eylemlerini de yönetme, biçimlendirme ve yönlendirme işlevlerine odaklanmaktadır. Dili toplumsal ve toplum-bilişsel bir olgu olarak gören ESÇ araştırmacıları, söylemin toplumsal olarak kimlikleri, temsilleri, ideolojileri kurucu/inşa edici, sürdürücü, değiştirici ve denetleyici gücüne vurgu yapmaktadır.

ESÇ bir kuram ve çözümleme yöntemidir; çıkış noktası toplumsal sorunlardır. Söz konusu sorunların altında güç, ideoloji ve baskınlık çatışmaları yatmaktadır. ESÇ araştırmacıları kendilerini “güçlülerin karşısında”, “güçsüzlerin yanında” konumlandırarak “taraf” olduklarını açıkça belirtmektedir. Amaç; dil aracılığıyla güçlü grupların ve kurumların güçsüz gruplar ve azınlıklar (kadınlar, mülteciler gibi) üzerinde nasıl egemenlik kurduğunu, baskın ideolojilerin nasıl kurgulandığını dilsel çözümlemeler aracılığıyla ortaya koyarak bu kalıplaşmış yapıyı ifşa etmek ve değiştirmektir.

Çalışmamız, günümüzde farklı disiplinlerde sıkça ele alınan ve incelenen dil ve söylem ilişkisine dilbilim çerçevesinde kapsamlı bir artalan bilgisi sağlamak ve SÇ ve ESÇ ile ilgilenen araştırmacılara kaynak sağlamaktadır. Bu çalışmada hem dilbilim alanında hem de farklı disiplinlerde yapılacak olan çalışmalara bir kuramsal çerçeve sunarak destek olmak hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

- Blommaert, J. (2005). *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloor M. ve Bloor, T. (2007). *The Practice of Critical Discourse Analysis*. Great Britain: Hodder Arnold.
- Brognolli, A. (1992). Language and Ideology: A Case Study of “Sesama Street”. *Ilha do Desterro*, 27, 83-96.
- Brown, G. ve Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2006a). Söylemden İdeolojiye: Eleştirel Söylem Çözümlemesi. A. Kocaman (Yay. Haz.), *Dilbilim: Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar* içinde (ss. 101-113). Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2006b). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*. Ankara: Multilingual Yayınları.
- Caldas-Coulthard, C. R. ve Coulthard, M. (1996). *Text and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. London: Routledge.
- Chouliaraki L. ve Fairclough, N. (1999). *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Coupland, N. ve Jaworski, A. (2006). *The Discourse Reader*. Oxford: Routledge.
- Cutting, J. (2002). *Pragmatics and Discourse*. London: Routledge.
- Ercan, G. S. (2003). *Gazete Köşe Yazılarında Dil Kullanımı: Kaçınma ve Cinsiyet Değişkeni* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ervin-Tripp, S. M. (2014). Context in Language. J. Gerhart ve diğerleri (Yay. Haz.), *Social Interaction, Social Context and Language: Essays in Honor of Susan Ervin Trip* içinde. New York: Psychology Press.
- Fairclough, N. (1985). Critical and Descriptive Goals in Discourse Analysis. *Journal of Pragmatics*, 9 (6), 739-763.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London and Newyork: Longman.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London and Newyork: Longman.
- Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2. basım). London: Longman.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Fairclough, N. (2013). Critical Discourse Analysis and Critical Policy Studies. *Critical Policy Studies*, 7 (2), 177-197.
- Gee, J. P. (1999). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. London: Routledge.

- Gee, J. P. (2011). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method* (3. basım). Newyork: Routledge.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar* (2. basım). Londra: Arnold
- Janks, H. (1997). Critical Discourse Analysis as a Research Tool. *Studies in the Cultural Politics of Education*, 18 (3), 329-342.
- Johnstone, B. (2008). *Discourse Analysis* (2. basım). Oxford: Blackwell Publishing.
- Jorgensen, M. ve Phillips, L. J. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage.
- Kress, G. (1990). Critical Discourse Analysis. *Annual Review of Applied Linguistics*, 11, 84-99.
- Kress, G. (1996). Representational Resources and the Production of Subjectivity: Questions for the Theoretical Development of Critical Discourse Analysis in a Multicultural Society. C.R. Caldas-Coulthard ve M. Coulthard (Yay. Haz.), *Text and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis* içinde. London: Routledge.
- Labov, W. ve Fanshel, D. (1977). *Therapeutic discourse*. New York: Academic Press.
- Lemke, J. L. (1995). *Textual Politics: Discourse and Social Dynamics*. London: Taylor & Francis.
- Mills, S. (2004). *Discourse* (2. basım). London: Routledge.
- Oktar, L. (2002). Gazete Söyleminde İdeolojik Yapılar. S. Yağcıoğlu (Yay. Haz.), *1990 Sonrası Laik-Antilaik Çatışmasında Farklı Söylemler: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım* içinde (ss. 37-52). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Renkema, J. (2004). *Introduction to Discourse Studies* (2. basım). Philadelphia: John Benjamins.
- Sinclair, J. McH. ve Coulthard, R. M. (1975). *Towards an Analysis of Discourse: the English used by teachers and pupils*. London: Oxford University Press.
- Stillar, G. F. (1998). *Analyzing Everyday Texts: Discourse, Rhetorics and Social Perspectives*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications.
- Stubbs, M. (1983). *Discourse Analysis: the sociolinguistic analysis of natural language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Toolan, M. (1997). What is critical discourse analysis and why are people saying such terrible things about it? *Language and Literature*, 6 (2), 83-103.
- Wodak, R. (1997). Critical Discourse Analysis and the Study of Doctor-Patient Interaction. B. L. Gunnarson ve diğerleri (Yay. Haz.), *The Construction of Professional Discourse* içinde (ss. 173-200). London: Routledge.

- Wodak, R. (2001). What CDA is about- A summary of its history, important concepts and its developments. M. Meyer, R. Wodak (Yay. Haz.), *Methods of Critical Discourse Analysis* içinde (ss. 1-13). London: Sage.
- Wodak, R. (2001). The discourse-historical approach. M. Meyer, R. Wodak (Yay. Haz.) *Methods of Critical Discourse Analysis* içinde (ss. 63-94). London: Sage.
- Wodak, R. (2009). *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Wodak, R. (2014). Critical Discourse Analysis. C. Leung ve B. V. Street (Yay. Haz.), *The Routledge Companion to English Studies* içinde (ss. 302-316). New York: Routledge.
- van Dijk, T. A. (1988). *News as Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- van Dijk, T. A. (1990). Social Cognition and Discourse. H. Giles ve W. P. Robinson (Yay. Haz.), *Handbook of Language and Social Psychology* içinde (ss. 163-183). Chichester: John Wiley and Sons.
- van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society*, 4 (2), 249-283.
- van Dijk, T. A. (1997). The Study of Discourse. T. A. van Dijk (Yay. haz), *Discourse as Structure and Process* içinde (ss. 1-34). London: Sage Publications.
- van Dijk, T. A. (1998a). *Ideology: A Multidisciplinary Introduction*. New York: Sage Publications.
- van Dijk, T. A. (1998b): Opinions and ideologies in the press. A. Bell ve P. Garrett (Eds.), *Approaches to Media Discourse* içinde (ss. 1-63). Oxford: Blackwell.
- van Dijk, T. A. (2000). *Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction*. Barcelona: Pompeu Fabra University.
- van Dijk, T. A. (2001). Multidisciplinary CDA: a plea for diversity. M. Meyer, R. Wodak (Yay. Haz.), *Methods of Critical Discourse Analysis* içinde (ss. 95-120). London: Sage.
- van Dijk, T. A. (2008). Discourse and Context. Van Van Dijk, (2014). Discourse-Cognition-Society, C. Hart ve P. Cap (Yay. Haz.), *Contemporary Studies in Critical Discourse Analysis* içinde (ss. 121-146). London: Bloomsbury.
- van Dijk, T. A. (2015). Critical Discourse Analysis. H. E. Hamilton, D. Schiffrin, D. Tannen (Yay. Haz.), *The Handbook of Discourse Analysis* (2. Basım) içinde (ss. 466-485). West Sussex: John Wiley & Sons.
- Van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Newyork: Oxford University Press.
- Yağcıoğlu, S. (2002). Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım. S. Yağcıoğlu (Yay. Haz.), *1990 Sonrası Laik-Antilaik Çatışmasında Farklı*

Söylemler: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım içinde (ss. 3-34). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.